

100-lecie Polskiego Towarzystwa Geograficznego

Polska geografia

– przeszłość i perspektywy

27 stycznia br. minęło 100 lat od utworzenia w Warszawie Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Zostało ono powołane do życia u progu wielkich wyzwań, jakie XX wiek niósł dla nauki oraz naszej niepodległej państwowości. Określa to pewien kontekst w jakim można przeżywać ten jubileusz, a mianowicie – jaki ślad pozostawili po sobie polscy geografowie oraz jakie perspektywy badawcze roztacza przed nimi XXI wiek.

Krzysztof Trojan

magister geografii, UJ

Każdy jubileusz stwarza okazję do refleksji nad historią. Podobnie jest w przypadku Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Tym bardziej, że w czasie jego założenia, geografia w naszym kraju stała przed zupełnie innymi wyzwaniami. Polskie Towarzystwo Geograficzne powstało jako szóste tego typu stowarzyszenie w Europie i było odpowiedzią na sytuację państwa polskiego, świeżo odrodzonego w nowych granicach. Potrzebne było wówczas zaistnienie centralnego ośrodka myśli naukowej, który ukierunkowałby wysiłki badawcze geografów. Dzięki temu po długim czasie zaborów stworzone zostały podstawy spójnego rozwoju tej dziedziny nauki, która mogła służyć odbudowie państwa polskiego.

Perspektywy badawcze w momencie powołania Towarzystwa były bardzo szerokie: od opracowywania nowych map kraju i ujednoczenia nazewnictwa geograficznego, poprzez wszechstronne rozpoznanie warunków środowiska, stanu ludności i gospodarki, aż po kwestie dydaktyki geografii. Ówczesne środowisko geograficzne było spadkobiercą silnych patriotycznych tradycji, które nie wygasły nawet w późniejszym okresie II wojny światowej. W tym trudnym czasie organizowano nauczanie konspiracyjne, funkcjonujące nawet w obozach pracy i łagrach. W 1943 r. powołano Szefostwo Służby Geograficznej Komendy Głównej AK o kryptonimie „Schronisko”, której zadaniem było prowadzenie wywiadów kartogra-

Konferencja w sprawie opracowania nowej mapy Tatr metodą stereofotogrametryczną. Na zdjęciu: Pietkiewicz, profesor Eugeniusz Romer, Ferdynand Rabowski, Walery Goetel, Gryglaszewski, Bronisław Romaniszyn. Foto – NAC

ficznych, druk oraz pozyskiwanie map ze źródeł kontrolowanych przez okupanta.

Po wojnie, kiedy Polska znalazła się w podobnej sytuacji jak prawie 30 lat wcześniej, wysiłki Towarzystwa zmierzały do skonsolidowania rozproszonego środowiska naukowego, które podjęłoby się m.in. problematyki zagospodarowania Ziemi Odzyskanych, instytucjonalnej ochrony przyrody i rozwoju planowania przestrzennego. Po powstaniu w 1953 r. Instytutu Geografii PAN, działalność Towarzystwa zmieniła

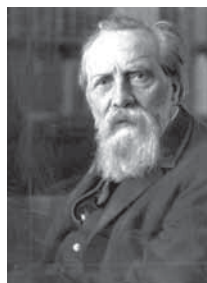
główny profil działalności, z naukowego na popularyzatorsko-dydaktyczny. W tych ramach Towarzystwo do dziś organizuje ogólnopolskie konferencje oraz prowadzi działalność wydawniczą, powracając ostatnio do aktywności badawczej.

Polskie dziedzictwo w światowej geografii

W trudnych latach odbudowy państwa po zaborach i po wojnie światowej, a następnie w czasie izolacji Pol-

Eugeniusz Romer
Źródło – NAC

Henryk Arctowski
Źródło – NAC

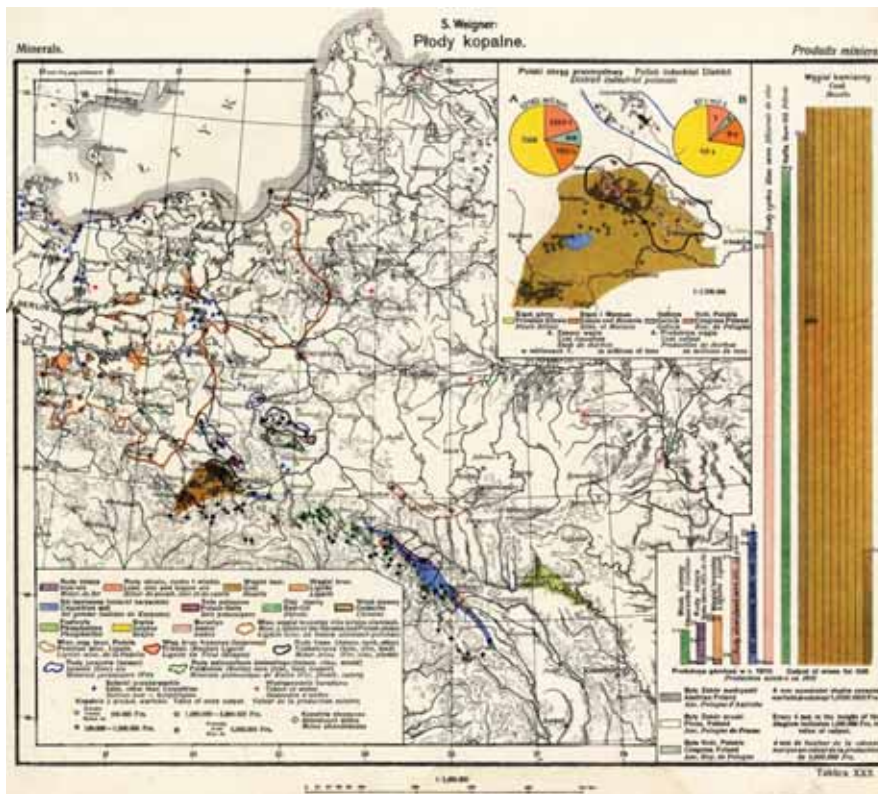
ski od wpływów zachodnich, naszym geografom udawało się dotrzymywać kroku zagranicznym ośrodkom naukowym. Na tle innych krajów szczególnie silną pozycję osiągnęło zwłaszcza kilka dyscyplin, a wśród nich geomorfologia, m.in. za sprawą podejścia dynamicznego i badań dziedziny peryglacialnej, oraz geografia krajobrazu, posiadająca w naszym kraju tradycje sięgające XIX w. Jej przedstawiciele tacy jak Jerzy Smoleński, Adam Wodziczko czy Jerzy Kondracki współtworzyli środkowo-europejski nurt tej dziedziny, który uznawany jest za jeden z najbardziej wszechstronnych na świecie. Na arenie międzynarodowej doceniane były też nowe rozwiązania badawcze i nowatorskie podejścia, np. z geografii ekonomicznej czy osadnictwa.

Spośród wielu wybitnych polskich geografów warto zwrócić uwagę choćby na kilka osobowości, które zapisały się w historii geografii ostatniego stulecia.

Eugeniusz Romer, którego „Atlas geograficzno-statystyczny” miał wpływ na ustalanie nowych granic Polski w ramach konferencji pokojowej w Paryżu w 1918 r., założył pierwsze na świecie czasopismo kartograficzne.

Henryk Arctowski zapisał się w historii jako badacz Antarktydy, Walery Łoziński wprowadził do nauki pojęcie „peryglacjał” (rozwijane później przez Jana Dylka i Alfreda Jahna), natomiast Stanisław Leszczycki (twórca Instytutu Geografii PAN, obecnie Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN) był jedynym w historii Polakiem na stanowisku przewodniczącego Międzynarodowej Unii Geograficznej i jednym z reformatorów metodologii geografii ekonomicznej.

Warto również wspomnieć o koncepcji szczegółowego kartowania geomorfologicznego wypracowanej przez Mieczysława Klimaszewskiego oraz roli Walerego Goetla, który pomimo wykształcenia geologicznego zapisał się

Fragment Atlasu Polski redakcji E. Romera w wersji z 1921 r.

Źródło: <http://maproom.org/>

w historii geografii jako twórca pokrewnej do niej dziedziny nauki – sozologii, zajmującej się przemianami struktury środowiska przyrodniczego oraz metodami jego ochrony.

Nowe czasy i nowe problemy

Od czasu założenia PTG oblicze geografii i jej zainteresowań podlegały przemianom, zarówno pod wpływem zmian zachodzących w otaczającym świecie, jak i łączenia doświadczeń z innymi dyscyplinami naukowymi. Dało

to podstawy do ukształtowania się interdyscyplinarnych nauk geograficznych. Przykładem może być geografia medyczna, zajmująca się przestrzennym zróżnicowaniem stanu zdrowia i opieki zdrowotnej, a także relacją między rozmieszczeniem czynników chorobotwórczych a rozprzestrzenianiem się chorób.

Stale rozwijającą się dziedziną z pogranicza geografii, informatyki i nauk technicznych (np. teledetekcji) jest geoinformatyka (geomatyka). Dziedzina ta przenika do wielu subdyscyplin geografii jako narzędzie do tworzenia baz

Polska stacja badawcza na Antarktydzie im. H. Arctowskiego

Źródło: Wikipedia

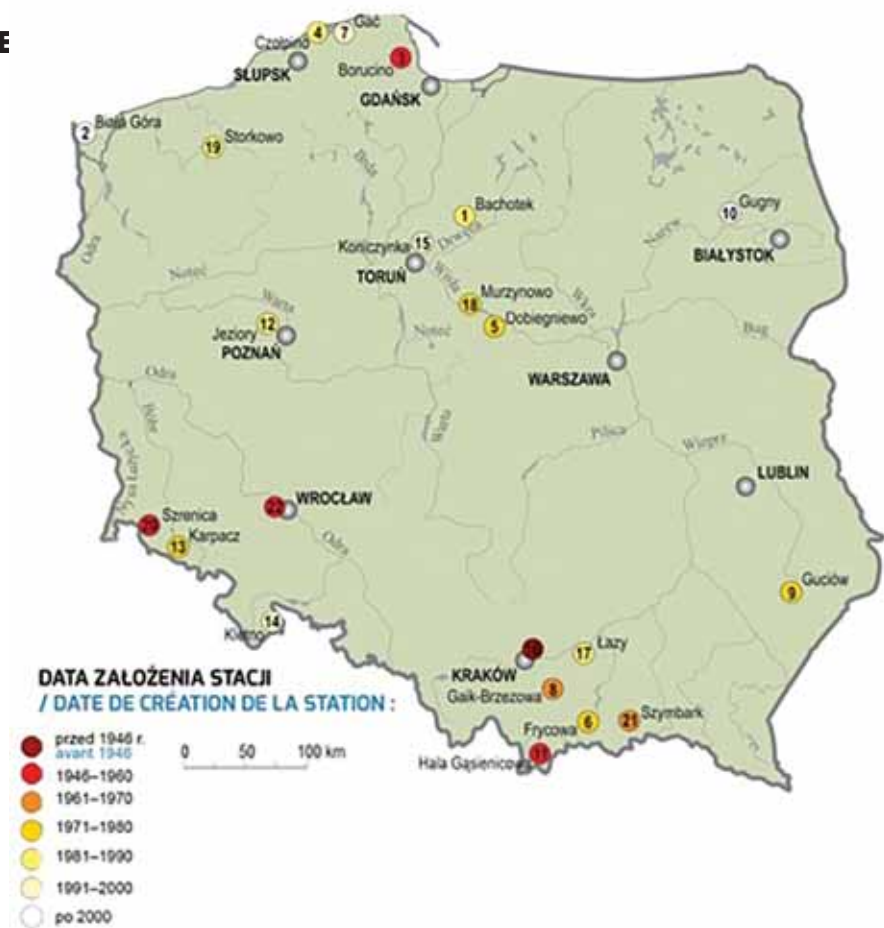
danych i prowadzenia analiz czy symulacji. Ich jakość zależy od dalszego rozwoju metod pozyskiwania danych GIS oraz przełożenia stanu wiedzy na działanie coraz lepiej skonstruowanych algorytmów i modeli. To właśnie na tym polu znajdują się największe wyzwania z dziedziny GIS. Warto też przypomnieć o celu użytkowym – zasoby geograficznych danych przestrzennych (aktualnych!) już w niedalekiej przyszłości mają stać się stałym elementem infrastruktury informacji przestrzennej na wszystkich szczeblach polskiej administracji publicznej.

Na styku z psychologią i socjologią wykształciła się geografia behawioralna, zajmująca się wpływem warunków środowiska geograficznego na zachowania ludzi oraz zmianami procesów społecznych w przestrzeni.

Ciekawym produktem tej subdyscypliny są mapy wyobrazeniowe (kognitywne, mentalne), ukazujące subiektywne postrzeganie i uporządkowanie otaczającej przestrzeni w warstwie wyobrazeniowej. Tego typu podejście może mieć istotne znaczenie w procesie planowania przestrzennego, lokalizacji działalności gospodarczej czy rozwoju turystyki. W tym miejscu czytelne jest powiązanie z geografią turystyki, która odnajduje nowe możliwości działania w zakresie marketingu przestrzeni geograficznej, natomiast w relacji do ekonomii i narzędzi GIS można mówić o szerszej gałęzi – geomarketingu.

Z kolei w obrębie bardziej tradycyjnej dziedziny – geografii krajobrazu, w pokrewieństwie do geografii behawioralnej rozwinęła się geografia dźwięku. Wypracowała ona pojęcie krajobrazu dźwiękowego (*soundscape*) jako ważnego elementu postrzegania przestrzeni, które może być bardzo użyteczne zarówno w planowaniu przestrzennym jak i w turystyce, służąc promocji lub ochronie niektórych obszarów czy projektowaniu tzw. cichych miast i osiedli.

Patrząc na powyższe przykłady oraz na kierunek rozwoju takich dziedzin jak geografia społeczna, geografia kultury czy geografia religii, można zauważyć ich coraz słabsze odniesienie do fizycznej (materiałnej) pojętych warunków środowiska i przestrzeni. Zamiast tego podkreśleniu ulega sfera znaczeniowa i rola czynników niematerialnych (np. mechanizmów społecznych, wyobrażeń, symbolicznego znaczenia miejsc) jako integralnych elementów tejże przestrzeni geograficznej. Co więcej – geografowie dowiedli, że mogą one znacząco oddziaływać na procesy w przestrzeni materialnej, a zna-

Lokalizacja geograficznych stacji terenowych w Polsce, źródło: <http://www.rmg.maius.uj.edu.pl>

jomość tych mechanizmów może mieć wymierne znaczenie ekonomiczne.

Co przed nami?

Spoglądając na wielki dorobek wcześniejszych pokoleń można zadać sobie pytanie o to, jakie perspektywy badawcze rozciągają się obecnie przed polskimi geografami. Stale zmieniająca się przestrzeń geograficzna stwarza ciągłe wyzwania, m.in. dla geografii krajobrazu, głównie pod kątem oceny potencjału krajobrazowego i tworzenia prognoz zmian dla danych obszarów. Co więcej – funkcjonowanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej stwarza potrzebę wypracowania jednoznacznych metod identyfikacji i wyróżniania jednostek krajobrazowych w celu ich ochrony.

W zakresie geografii komunikacji i transportu główna uwaga kierowana jest w stronę problemów ośrodków miejskich, m.in. badania dostępności transportowej, metod usprawniania komunikacji czy polityki parkingowej. Duże nadzieje wiązane są z rozwojem sieci kolei miejskich i podmiejskich, których projektowanie wymaga pogłębionych prognoz rozwoju ruchu komunikacyjnego w różnych wariantach.

Istotne wyzwania stają też chociażby wobec geografii rolnictwa. Wielopoziomowe zmiany dotyczące obszary wiejskie (np. struktura zatrudnienia, demo-

grafia, użytkowanie ziemi) wymagają nowych wzorców ich typologii oraz metod identyfikacji obszarów problemowych na potrzeby planowania przestrzennego. Szczególnie istotne są badania nad możliwościami rozwoju obszarów wiejskich (np. przez powstawanie klastrów przedsiębiorczości) oraz stosowaniem w nich ekoenergetyki zgodnie z wymogami ochrony środowiska.

Wbrew niektórym obiegowym opiniom możliwości badań geograficznych są więc stale bardzo szerokie. Można jedynie zasymalizować perspektywy, jakie znajdują się jeszcze, np. przed geografią polityczną, ludności, osadnictwa czy przemysłu.

Nie mniejsze wyzwania stają także przed geografami fizycznymi. We współczesnej geomorfologii, skupiającej się głównie na ujęciu dynamicznym (również w warunkach antropopresji) i geologicznym, stosunkowo niewiele jest opracowań dotyczących funkcjonowania obecnego środowiska morfogenetycznych, a także modeli i prognoz rozwoju rzeźby w różnych regionach.

Istnieje również potrzeba organizowania stałego i ujednoliconego monitoringu geomorfologicznego kraju, a także opracowanie nowej geomorfologicznej mapy Polski w skali 1:100 000. Rozwój monitoringu (zwłaszcza zdarzeń ekstremalnych), kompleksowe postrzeganie środowiska

oraz cele prognostyczne obejmują również inne dyscypliny geografii fizycznej. Istnieje również stała konieczność utrzymywania aplikacyjnego kierunku prowadzonych badań, które mogą znaleźć zastosowanie w rozwiązaniach gospodarczych, planistycznych czy w zakresie ochrony środowiska.

Geografia już nie ta sama

Doniosła rocznica stulecia PTG stawia też pytanie o współczesną kondycję polskiej geografii, co do której liczni przedstawiciele naszej dyscypliny naukowej mają zazwyczaj krytyczny stosunek. Niektórzy nie wahają się nawet mówić o swego rodzaju kryzysie polskiej geografii, który sięga do poziomu jej tożsamości jako nauki. Zwraca się uwagę na fakt, że naturalne usytuowanie geografii na pograniczu nauk przyrodniczych i społecznych przerodziło się w głęboki rozdział między geografią fizyczną a społeczno-ekonomiczną oraz jej dezintegracją na wiele subdyscyplin, które w coraz większym stopniu odchodzą od nauki macierzystej w stronę m.in. ochrony środowiska, geologii, ekonomii, urbanistyki czy przedmiotów inżynierskich.

Przedstawione wcześniej nowe kierunki w badaniach geograficznych wskazują na ogólny trend do coraz częstszego korzystania z aparatu badawczego innych nauk, podczas gdy warstwa teoretyczna, pojęciowa a czasem metodologiczna dyscyplin geograficznych pozostaje często niezsyntetyzowana i nieprecyzyjna.

Ponadto, ostatnie dekady coraz bardziej wymuszają na geografach podejście praktyczne, nastawione na rozwiązywanie zadanych problemów, co wiąże się z zawężaniem specjalizacji i ich coraz

większym odseparowaniem od pozostałych dyscyplin geograficznych. A zatem w sytuacji, kiedy wiele innych nauk (np. technicznych) sięga na dotychczasowe pola zainteresowania geografii, samo podejście geograficzne zostaje niejako zepchnięte na dalszy plan, a rosnący udział badań interdyscyplinarnych pozabawionych tożsamości geograficznej pogłębia dezintegrację geografii.

Zarysowana sytuacja znajduje swoje odbicie również w słabej pozycji, jaką zajmuje geografia w świecie polskiej nauki i w systemie edukacji, a także w jej niekorzystnym społecznym wizerunku jako mało atrakcyjnej drogi zawodowej. Obchodzony jubileusz ma więc szansę stać się dla licznych subdyscyplin geografii polskiej impulsem do ponownego odnalezienia swej geograficznej tożsamości, a dla całej dziedziny nauki jako całości – okazją do odzyskania swej uprzywilejowanej pozycji.

Historii ciąg dalszy

Można by sądzić, że jubileusz Towarzystwa odbywać się będzie niejako w cieniu innych doniosłych obchodów, a mianowicie stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości. W rzeczywistości obydwie rocznice są ze sobą ściśle związane i dlatego istotne wydaje się, również z punktu widzenia dydaktycznego, podkreślanie integralności tych dwóch wydarzeń, czyli wskazywaniu na rolę, jaką geografowie odgrywali w podtrzymywaniu i budowaniu tożsamości narodowej na przełomie XIX i XX w. Ich postawa znajduje swój wyraz w dewizie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego: „Przez poznanie kraju do jego umiłowania, przez umiłowanie do czynów ofiarnych”.

Młode pokolenie geografów powinno być też świadome, że w tej dziedzinie nauki jest do wykonania jeszcze wiele pracy. Czekają na tych, którzy nie boją się wyzwań – i oczywiście niepozabawionych przestrzennej wyobraźni.

LITERATURA

- Bański J., 2010, *Stan krytyczny polskiej geografii – krytyka stanu*, „Przegląd Geograficzny”, 82 (3), s. 319 – 333.
- Bernat S. (red.), 2008, *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, INoZ UMCS, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 11.
- Degórski M., Ostaszewska K., Richling A., Solon J., 2014, *Współczesne kierunki badań krajobrazowych w kontekście wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, „Przegląd Geograficzny”, 86 (3), s. 295 – 316.
- Falkowski J., 2014, *Tradycyjne i innowacyjne kierunki polskich badań geograficzno-rolniczych oraz ich miejsce w geografii*, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 26.
- Jackowski A., 2004 (red.), *Geografia u progu XXI wieku*, Komitet Nauk Geograficznych PAN i IGiGP UJ, Kraków.
- Jackowski A., Liszewski S., Richling A. (red.), 2008, *Historia geografii polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kostrzewski A., 2008, *Badania geomorfologiczne w Polsce – stan i perspektywy*, *Land form Analysis*, 9, s. 11 – 15.
- Lisowski A., 2011, *Między „etapem rozwoju” a „kryzysem: czyli geografia w stanie zagubienia [w:] Z. Długosz, T. Rachwał (red.), Priorytety badawcze i aplikacyjne geografii polskiej*, Wydawnictwo Naukowe UP w Krakowie.
- Pantylej W., 2008, *Kierunki badań w geografii medycznej w Polsce i na Ukrainie*, *Annales UMCS*, 63 (15), s. 257 – 266.
- II Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Problemy i wyzwania geografii komunikacji” w Gdańsku (6-7.04.2017 r.).
- *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*, seria wydawnicza IGiGP UJ, Kraków.
- www.ptgeo.pl – oficjalna strona Polskiego Towarzystwa Geograficznego
- www.kng.pan.pl – Stanowisko Komitetu Nauk Geograficznych Polskiej Akademii Nauk w sprawie edukacji geograficznej w szkołach

W chłodzie i upale: badania polskich geografów na Spitsbergenie i w Peru, źródła: www.us.edu.pl; <http://www.geo.uj.edu.pl>